

Carl Erik Kühl

DE FØRSTE BØNDER I DANMARK

(1975)

For ca. 6000 år siden vandrede et nyt folk ind i Danmark. De medførte husdyr - okser, får (eller geder) og svin - og begyndte som de første at opdyrke landet.

Dengang dækkede skoven det meste. Lind, eg, elm, og ask blandede sig med hinanden helt ud til kysten. Træerne var ikke høje og ranke som dagens bøg, de tog sig plads til at vokse med lune. Klimaet var mildt, jordbunden den bedste skovmuld. Men i kampen på lys og skygge var underskoven for længst blevet den svage. Vildtet havde svært ved at finde føde, og for både mennesker og dyr var terrænet blevet stadig mere ufremkommeligt. Landet har altså ikke blot ligget og ventet på sine opdyrkere, det har først skullet *tages*. Landnamsfolkets egentlige klenodie blev da den slebne flintøkse. Kun med den kan træer fældes i et omfang, der gør rydningen af hele lysninger mulig.

De er nok kommet sejlene op langs kysten, indvandrerne. Inde på stranden har folk fra de gamle jæger- og fiskerkulturer stået og undret sig. Det er slet ikke sikkert, at mødet imellem de to har været så voldsomt. Der har været rigeligt at fange i fjordene til dem begge, og landnamsfolket har nok til en vis grad ladet de gamle om at jage i skoven. De ville lysning, hvor de kom frem, og når de forlod et sted, stod græsset tilbage. Der har jægerfolket set en del af vildtet søge hen, de er selv fulgt efter og har måske ment sig hjulpet af de fremmede. I løbet af et par århundreder tager de også ved lære af dem og forsvinder som selvstændig kultur. Det tidligste agerbrug herhjemme kaldes et *svedjebrug* efter et svenskedialektord, som betyder ildrydning. Ilden betød to ting, når land skulle være ager. For det første fuldbyrdes selve rydningen ved afbrænding af den fældede skov. For det andet har brandsporet, asken og det forkullede træ, ydet sit eget bidrag til jordens frugtbarhed. Når den friske urskovsjord på denne måde tilførtes alkalisalte, har førsteafgrøden sikkert nået et foldtal, der indbyder til sammenligning med moderne landbrug. Året efter har det kun været en brøkdel heraf, og fra næste år igen har jorden sikkert helt fået lov at ligge. Ny skov begynder at vokse op, og efter en årrække - tyve-tredive år har man anslået - er stedet modent til på ny at svides til tjenlig jord. Man må forestille sig, at det enkelte agerbrug - som husholdning betragtet, taget over et vist tidsrum - gør brug af et temmelig stort område. Til ethvert tidspunkt står en del af området for rydning, en del bærer førsteafgrøde, en del er på andet år, mens størstedelen dækkes af krat og buskads i færd med at gendanne skoven. Skovens foryngelseskraft har været stor. På fem-seks år kan de nye træer vokse sig så store, at de nederste grene er over kvægets bidhøjde - det kritiske punkt, som formentlig kun er en lille del af opvæksten, får ro til at passere. Store kvægflokkede har begærligt søgt føden i lavskoven, gnavet bladene af de unge træer, nedtrådt den spæde vækst. Deres vogtere har kvistet elm og ask til vinterfoder, løvhø. Indvandrerne holder sig i øvrigt nok så meget til kvæget som til kornet, og fra tid til anden gør de store indhug i skoven alene for kvægets skyld: giver lys til ny vækst og dermed føde til de fritgående kvægflokkede.

I princippet har de første dyrkere af Danmarks jord været fastboende, hvilket også er

forudsætningen for med bogstavens ret at kalde dem bønder. De bor samme sted mindst et år, flytter ikke fra plads til plads med årets tider. De bygger huse med jordgravede stolper, rejser ikke telte. De følger væksten på vej, ikke vildtet. De bor ved ageren, og den flytter sig ikke. Man kan ellers nok mene, at svedjebrauet indbyder til en vis mobilitet i bosætningsformen. Når den nære jord ligger hen, og årsafgrøden hentes længere ude i skoven - ja, da ville det selvfølgelig også være mest praktisk, om man boede derude og gjorde "derude" til "herinde"; også selv om den enkelte ager næppe har været større end en husmands kålgård. Ret længe har man ikke boet på samme sted, slet ikke længe nok til, at den klassiske "bondeidentitet" ud fra slægtens - den fædrene - jord har kunnet finde grund. Husene har måske ikke holdt mere end en snes år, så skulle de bygges om, og det har man gjort et andet sted, hvis det var betimeligt. Måske opdager man langs ad vejen, at den fjerne jord giver bedre end den nære, at fiskeriet er bedre derovre end herovre, etc. Ofte bryder man op, fordi de nærmeste skovområder bliver stynet, afkvistet og forbiadt i en sådan grad, at fremvæksten af foderløv ikke kan holde takt dermed. Det er altså lovlig skematisk at sige, at de første agerbrugere har fulgt en dyrkningscyklus på tyve-tredive år. De har gjort det, når det flaskede sig til det bedste. De har *vist sig* at gøre det, men har ikke fulgt en plan.

Vi kan opstille en kalkyle til undren: Foldudbyttet ved åndetårsdyrkingen er kun en syvende- eller ottendedel af foldudbyttet det første år. Det vil sige, at man ved at gøre det årligt ryddede areal tolv-fjorten procent større kan opnå det samme totaludbytte alene som førsteårs-afgrøde, endda formedelst mindre sæd. Det samlede område, som husholdningen over en årrække gør brug af, vil til gengæld vokse. Men stadig kun de samme tolv-fjorten procent - ja, sandsynligvis endnu mindre: en kortere dyrkningsfase bør også give det enkelte agerstykke en kortere brakfase. Selv om vi påførte de anvendte tal en bred margin for usikkerhed, bliver der plads til at spørge: Hvorfor dyrkes jorden andet år? Hvorfor gør man ikke rydningen den smule større og nøjes med førsteårs-afgrøderne?

Måske findes der ikke et "ordentligt" svar, et svar, som er loyalt over for spørgsmålet, indforstået med dets logik. Lad os se på det.

Det er muligt, at åndetårsjorden bærer andet godt end fold. Imellem og på bekostning af de vækster, mennesket sætter, breder ukrudtet sig. Men hvem siger, at ukrudt ikke kan være godt for noget? Langt op imod vor egen tid har bønderne indbagt ukrudtsfrøene i brødet, og det er såmænd nok gået mere ud over smagen end over næringsværdien. Første år har svedjageren sikkert været nogenlunde ren. Men andet år har den pranget med alskens fremmede vækster, der trivedes med kornet i det lys, skoven ikke kunne give. "Kun fordi Mennesket ikke forstaaer umiddelbart at drage Nyttet af visse Planter, kun derfor betegner han saadanne med Navnet Ukrud. Ikke desmindre gives der intet Unyttigt i Naturen, thi Intet er uden Hensigt i samme." Sådan står der hos Schwerz (Bd. I, p.47). De første bønder har givetvis mere umiddelbart, sikkert også bedre end vi forstår at drage nytte af de planter, der nu engang viser sig i landskabet. Simplethen fordi deres begreb om, hvad der er mennesker til nytte, ikke er dannet under abstraktion fra, hvad naturen frembyder. Naturlig og menneskelig hensigtsmæssighed, skadelige og gavnlige vækster: de gamle har ikke skelnet så bastant. Hvad jorden har givet dem, kan altså ikke måles i fold.

Men vi skal nok endnu et par spadestik dybere for helt at kunne afvise spørgsmålet om åndetårsafgrøderne. Vi skal derned, hvor en uudsagt forudsætning for, at spørgsmålet meningsfuldt kan stilles, afdækkes som uopfyldt. Den opstillede kalkyle fordrer et regi, hvor forskellige veje leder frem til et og samme mål. Målet er netop det samme, for så vidt det lader sig identificere uafhængigt af vejene dertil. Og vejene lader sig indfælde på en skala for omkostninger - i arbejdstimer, penge, ressourcetab eller hvad det nu kan være. En vej bliver da at foretrække for de andre veje. Et sådant regi for praktisk ræsonnéren er i vor egen kultur og epoke ved at almengøre sig som landskab for en livsform. De gamle derimod har kun sjældent eller aldrig praktiseret så voldsomme abstraktioner. Vi kan måske godskrive dem

begrebet om en *kvote* for kornproduktionen - en kvote, der opfyldes, når alt går vel, dvs. går som det plejer. Men vejen til kvoten er ikke påhæftet som den vej af flere mulige, der betaler sig bedst. Som ethvert andet udsnit af husholdningen har agerbruget været en *forfatning* af mennesker, redskaber, tider og frugter, hvis mulighedsbetingelse er dens egen muliggørelse af husholdningen som *helhed*. Ingen har nogensinde besluttet sig for denne helhed. Og ingen har med kraft og alvor kunnet bespørge dens enkelte dele, så længe "det hele" lod sig gøre. Hvad skal vi overhovedet forstå ved, at noget "betaler sig bedst", så længe husholdningen ikke vil andet end "lade sig gøre" - og har lykke dertil? Når det drejer sig om et ikke-kapitalistisk samfund, kan økonomiske kalkyler ikke forklare - og dermed heller ikke kvalificere en *undren* over - at én *mulig* forfatning praktiseres og ikke en anden. Den ene praktiseres nemlig ikke *i stedet for* den anden. Det realiserede samfund er mere end en realiseret mulighed, for så vidt det ved sit faktum overhovedet aftegner mulighedernes horisont for sine medlemmer. De økonomiske kalkyler er dog langt fra uanvendelige, endsige misvisende i enhver tilgang til ikke-kapitalistisk samfundshusholdning. De kan jo blotlægge en række mulighedsbetingelser for en bestemt husholdning og dermed fungere analytisk *negativt*. De kan godtgøre, at en tænkt forfatning eller modifikation af en forfatning *ikke* er mulig, og - allervigtigst - at en given forfatning til samfundets simple opretholdelse af sig selv *ikke længere* er mulige. Når som helst og hvor som helst den historiske videnskab indlader sig med opbruddets nødvendighed og fornyelsens rammer, trænger den økonomiske kalkyle sig på som et basalt anliggende.

Når svedjebønderne har dyrket agrene mere end et år ad gangen, er det ikke fordi det var den eneste mulighed - eller den "bedste". Men de var dem, de var, fordi de indlod sig med netop denne mulighed. Og det er, som om vi hermed er tæt på et bondevæsen, der rører sig gennem det meste af agerbrugets historie: Jorden dyrkes - dyrkes og plejes - så længe den giver!

Ved Draved lidt syd for Løgumkloster ligger en skov, der med bøgen som eneste yngre element har bevaret sin sammensætning gennem 4000 år. Det er den eneste rest af den urgamle egeblandingsskov, som landnamsfolket lysnede med økse og ild. Her forsøgte en række videnskabsmænd i 1954 at iscenesætte det gamle svedjebrug med de gamle redskaber, afgrøder og gøremåder. Eksperimentel arkæologi. Lyder det underligt? Arkæologien handler om det, der var. Om det, der er så fortidigt, at selv sporene har lukket sig i det eftertidige og må opspores. Eksperimentet handler om, hvad der sker, hvis..., og dets iværksættelse er en oversættelse fra "hvis" til "når". Eksperimentet retter sig altså mod fremtiden. Det er vi så vant til, for det er jo netop gennem den kontrollerede eksperimentelopstilling, det hvidkitlede præsteskab bestandigt gør naturens sammenhænge åbenbare og civilisationens fremtid til fremskridt. Men *hvis* to mand tager en flintøkse af den form, skæfter den således og håndterer den på den måde, *så* vil en eg på tredive centimeters tykkelse falde på en lille halv time. Vi ved ikke, om de gamle har gjort det samme. Hvis de har, er det gået dem ligesådan. Vi ved, at økse, mand og træ til sammen udgjorde et sted for praktiske muligheder og mulighedsgrænse. Vi kan gentage forsamlingen og bringe stykker af stedets konturer for en ny dag.

Den slebne flintøkse overraskede de fleste deltagere i eksperimentet ved sin effektivitet. Formentlig har den fungeret endnu bedre i hænderne på folk af en praksis, hvori den har haft sin egen plads. I Draved måtte de, der i forvejen havde greb om at fælde træer, vænne sig fra den vante huggeteknik. Flinten splintres ved de drøje hug med hele armen. Kun underarmen skal bruges - små, hurtige hug, så går det. Sådan gør neolitiske folk på Borneo den dag i dag. Og sådan har vore forfædre nok også gjort. En flintøkse udsætter man ikke for hvad som helst. Den er skabt med kyndighed og skal bruges med kyndighed. Flækker den, er den som oftest værdiløs. En god flintøkse er et spørgsmål om flere ting. For det *første* er det et spørgsmål om flintens kvalitet. De flintknolde, du kan bøje dig ned og samle op fra jorden, duer ikke. De mangler den "våde" konsistens, som er forudsætningen for en kontrolleret

afflisning. De flækker for let. Danmark er naturligt begavet med flint af høj kvalitet, men de gode steder er ikke jævnt fordelt over hele landet. For det *andet* er det et spørgsmål om håndværksmæssig indsigt og kunnen. Tiden fra landnam til bronzealderen, mere end halvandet årtusind, er tiden for de danske flintsmedes stadige fordybelse i det forunderlige materiale. I sandt mesterskab ender de med at sætte sig op imod stoffets egenvilje og har held til at efterligne de sydfra kommende bronzestikkvåben - i flint! Men allerede hos landnamsbønderne er husholdningen praktisk funderet i et flintinventar, der er så forfinet, at det frister tanken om de første ansatser til en håndværksmæssig specialisering inden for det enkelte samfund. Noget lignende gælder for øvrigt keramikken. Det har i al fald kostet tid - og flint - at lære flintteknikken til bunds. Også udarbejdelsen af det enkelte flintværk har krævet tid og tålmodighed, og det er den *tredje* side af sagen om den gode flintøkse. Nuvel, arbejdsøksen bider lige godt, selv om kun æggen slibes. Men alene det kan også let holde en mand beskæftiget i tredive-fyrre timer med grus, sand og vand. Og som regel sliber han øksen "færdig", slipper den ikke før den som glans af en helhed er blevet gennemsigtig i sit års spil. Forud for slibningen går selve fremskaffelsen af flinten og en tilhugning, der måske er den tredje eller fjerde efter to eller tre mislykkede forsøg.

Træerne fældes, så de lægger sig nord-syd, så tørrer de bedst. Den fældede skov overvintrer, før svedjeilden tændes. Sådan var det i Draved Skov for tyve år siden, og sådan må det også have været, hvor de første bønder tog land. Den nyfældede løvskov er næsten ikke til at få i brand. Bedre at lade den ligge som et sted at hente tømmer til de huse, som skal rejses på bopladsen. Hvis rydningen sker om sommeren, eller efteråret, er der jo heller ikke tale om at *vente* med at påbegynde dyrkningen, al den stund man kun har vårsæd. De største, de tykkeste træer fælder man ikke. Det ville for det første tage ganske lang tid at gøre det, men i sig selv er det selvfølgelig ikke noget, der vælter stenalderbonden af pinden. For det andet ville de store træer ikke kunne bruges til noget - man ville overhovedet kun - med den største møje kunne flytte dem. Og for det tredje ville det være vanskeligt at få dem til at brænde ordentligt med i svedjebranden. Ligger de tilbage, ligger de i vejen - så er det bedre at lade dem stå. I stedet ringridser eller barkskræller man dem. Strømmen af saften fra blad til rod løber lige under barken - og kun dér. Hvis man rundt om stammen hugger en tommedyb kærve gennem bark og yderved eller flår en barkstrimmel af på en hånds bredde, afbrydes strømmen. Almindeligvis går træet ud. Det får ingen blade næste forår. Og således mangler det i sit nøgne forfald den krone, som kan skygge det laverestående ihjel. År efter vælter det selv en nat med stormen. Man får håbe, det ikke sker, mens marken bærer.

I Draved Skov ville man gerne lodde ildens betydning for afgrøden. Om foråret afbrændte man derfor kun en del af rydningen, før man såede. Som man kunne vente det, gjorde ilden stor forskel. Selv om man lugede de ubrændte felter, gav de langt ringere udbytte end de brændte, hvor ukrudtets rolle viste sig minimal, og hvor asken havde haft sin nærende effekt.

Hvordan har de gamle sået? I Draved Skov forsøgte man sig med to måder. Man breddsåede, gik langsomt over ageren med sæden i et skæppe over skulderen og kastede for hvert fjerde skridt en håndfuld i en strygende bevægelse; bagefter kradsede man sæden ned med en slags trærive. Og man priksåede, stak huller i jorden med en stok, lagde kærnerne deri og jævned med foden. Den første måde kendes og praktiseres herhjemme i århundreder, helt frem til såmaskinernes indførelse. Den anden måde kræver mere tid, men til gengæld også kun halvt så meget sæd. Sæden har virkelig været en kostbarhed hos de første agerbrugere. De har ikke haft meget at rutte med oven på en vinter, hvor sulten nok har haft sine dage. De har sikkert priksået snarere end breddsået.

Men måske er der en tredje mulighed. Ved Sattrup i Angel har man fundet et spadelignende redskab, der af sagkyndige er udlagt som værende en trækspade, en *rebtræksard*. Skaft og blad er i ét stykke, af asketræ. Skaftet er 167 cm langt. 70 cm over bladet er der svedet en fordybning, et venstrehåndsgreb, 87 cm over bladet et højrehåndsgreb.

Skaftet er unødigt langt til en skovl, og håndgrebene sidder for højt og for tæt. Bladet er trekantet og vender spidsen nedad. Og så er der to huller øverst i bladet, placeret symmetrisk om skaftets akse. Her, antages det, har trækreb været fæstnet. Der skal to personer til at håndtere redskabet. Bladet stikker ned i jorden. En går bagved, griber med hænderne om skaftet og klemmer det fast under armhulen. En anden har fat i trækrebet og går foran, antagelig baglæns, trækkende spadelegemet efter sig. Resultatet bliver en fure, hvori kornet kan sås. En tredje person er sikkert fulgt lige bagefter med sæden.

Det mest interessante ved rebtræksarden er måske ikke furen, den laver, men selve den arbejdssituation, den forfatter sig med. To personer kan gå sammen om at fælde et træ. Men de håndterer hver sit redskab, hver sin økse. To personer kan gå sammen om at ro en båd. Hvis det går an at kalde båden et redskab, går det også an at sige, at de to i fællesskab håndterer samme redskab. Men i begge eksempler står de to deltagere i princippet for samme opgave eller for operationer af samme art; begge hugger, begge padler. To personer kan gå sammen om at hælde vand over fra kar til krukke. Den ene holder krukken, den anden hælder karret. Klart nok, nu har de to fået forskelligt at gøre - men også hver sin ting at håndtere. Mon ikke rebtræksarden eksponerer den første arbejdssituation, hvori to personer håndterer *samme* redskab med *forskellig* opgave? Måden forskellen udmønter sig på, er heller ikke uinteressant. Idet rebtræksarden ved selve sin konstruktion deler arbejdet i blindt træk - trækkeren går baglæns - og indsigtfuld styring, forkorter den vejen til forspændets princip.

Rebtræksarden fra Sattrup er fra tiden omkring det første landnam. Alligevel er det nok et spørgsmål, om den har haft sin plads i et svedjebrug. Den blev fundet sammen med en række forskellige andre spadeagtige redskaber, og en sådan mangfoldighed peger i retning af mere intensive dyrkningsformer. Desuden har den været klodset at kante sig rundt med imellem stubbe, sten og rødder i et svedjefelt.

Man kan gøre andet med en flintøkse end fælde træer, og man kan fælde træer i andet øjemed end landnam til agerjord. Flintøkseen er ikke et landbrugsredskab par excellence. Dét er rebtræksarden. Den kender vi til gengæld kun i hjemlig neolitisk udgave fra et enkelt - problematisk - fund. Skal stenalderbonden spores typisk på sine redskaber, må det være på flintseglen. Man må forestille sig den første segl som et uskæftet ligeægget knivsblad. Næste "udviklingstrin" består i en skæftning af kniven vinkelret i en grentveje. Endelig giver man bladet en svag krumning, og vinkelseglen foreligger. Vel skifter seglen materiale i løbet af de næste fire-fem årtusinder, men sin form beholder den, lige til balanceseglen med den prægnante bue indføres herhjemme i Middelalderen. I Draved Skov høstede man kornet med den neolitiske vinkelsegl. Atter var det imponerende, hvad flint kan bære, og hvad flint-håndværket kan bringe det til. Med le og [mejerredskab] går det kun fire gange så hurtigt, med balanceseglen kun dobbelt så hurtigt som med flintseglen.

19-03-19

I dag regner arkæologerne med, at svedjens tid i Danmark har været begrænset til nogle få århundreder, den så kaldte landnamfase. I et vanligt perspektiv på forhistorien er der altså tale om en relativt kort periode, der 6000 år senere primært er tilgængelig som et dramatisk stykke naturhistorie. En lagvis dechifrerings af pollenforekomster i jordprøver fra en række moser vidner om voldsomme ændringer i floraen; for første gang tager naturen anstød af menneskelig virksomhed og gør sig til en anden. Greb de gamle samlere og fangere da ikke ind i naturen, hver gang de plukkede en nød? Hvor mange nødder skulle til? Vel, naturen lod sig i al fald ikke præge af det. Anderledes når bønderne kommer. Fra da af er mennesket ikke længere blot på talefod med en natur, der i øvrigt giver sig de samme udslag med og uden

menneskelig bivåelse. Fra da af indskriver mennesket sig ved sin gøren og laden i selve naturligheden.

Det begynder med, at urskovens træer går markant tilbage, mens græsser og urter vinder frem. Det vågnende agerbrug giver sig til kende i aflejringerne ved forekomsten af pollen fra korn. Trækulstøv vidner om ildrydning. Birken profiterer af både lysning og brand og opnår - over 3000 år efter sin store tid - en lille renæssance. Sådan går det, når bønder med kvæg og korn indvandrer over en vis periode og tager land med økse og ild.

Når indvandringen begynder at stilne af, bliver også ildrydningerne sjældnere: Husholdningen opbygger ikke længere sine råderum fra ingenting, men bruger dem, fornyer deres tjenlighed, supplerer dem, udskifter dem med andre. Desuden burde de landnamstypiske tendenser til forskydning i floraens sammensætning efterhånden svækkes, pollenkurverne burde - alt andet lige - bøje af mod en ny ligevægtstilstand.

Det sidste sker ikke. Og selv om prognosen er både grov og abstrakt i sit ræsonnement, hjemler den nok en vis undren over det, der faktisk sker. Tingene finder ikke et "naturligt" leje, de landnamstypiske tendenser afløses derimod af restaurerende tendenser. Højskoven breder sig på ny, selv elm og ask synes at genvinde en del af det tabte terræn. Græsser og urter drives tilbage, birken ligeså.

Er de rejst igen, landnamsbønderne? Eller er de gået over til en mere intensiv udnyttelse af arealerne? Det er mest nærliggende at antage det sidste. Svedjebruget er altså ret hurtigt blevet suppleret - om ikke rent ud erstattet - med mere vedvarende, intensive dyrkningsformer. Og med husdyrholdet finder man en modus, der giver skoven en chance. Måske forskydes bestandens sammensætning i retning af flere svin og færre stykker kvæg. Eller man indfører en mere "arrangeret" afgræsning af overdrevene. Det kan også være, man går over til at holde en større del af kvæget hjemme en større del af året, end man før har gjort. Fritgående kvæg i skoven gnaver og tramper uden blik for, at føden skal findes hos de samme vækster næste år og næste år igen. Mennesker, der kvister og styner, forlener derimod gerne deres praksis med en sådan hensigtsmæssighed. Mere arbejde, javist. Men det kan være det arbejde, der muliggør, at fremvæksten af foderløv i de nære skovområder holder trit med forbruget. Og når et opbrud ikke længere kan foranlediges af forbidte overdrev, kan også de, der plejer afgrøderne, i nyvunden tryk hengive sig til lutringen af markjorderne. Særlig vigtig for intensivering af agerbruget bliver den - i første omgang sikkert utilsigtede - gødskning, som giver sig af, at i det mindste en del af kvæget en del af året går på de hvilende jorder.

Med gravestok eller hakke giver man sig altså til at bryde jorden op for at tage endnu en afgrøde. Og man følger på vej med alvorlige bestræbelser på at holde ukrudtet i ave. Nu sagde jeg før noget pænt om ukrudt. Og det står stadig til troende, at en bonde langt op i tiden regner en god del af de fremmede vækster for et plus, der kan lægges til afgrøden. Men han ved samtidig godt, at ukrudtet breder sig på afgrødens bekostning. Han tager det kun med som godt for noget, for så vidt han forpasser lejligheden til at bekæmpe det som et onde. Sådan har også de første bønder set på den ting. Og de har kendt til lugning - så vel som til at bryde en hård jordskorpe. De har sikkert praktiseret disse kunster i ny og næ, haft en del af redskaberne dertil hele tiden. Derfor, når der tales om "nye dyrkningsformer", må netop *formaliteten* fremhæves. Der er på det nærmeste tale om en *politisk* akt, der ændrer formen for det fornødne arbejde som helhed og i det delte arbejdes forfatninger.

At tale om "bonden" er at tale om et subjekt i en bondehusholdning. Et sådant subjekt er i princippet kønsløst - et problem, som modersmålet i brydningsfeltet mellem grammatik og ideologi neutraliserer i maskulinum. Hermed indikeres intet om kønnet af den, der lægger kræfter i jordens arbejde. Og antagelig ligger landet sådan, at mændene ikke har meget at bestille på agrene før plovbrugets tid. Først da bliver agerdyrkningen hovednæringsvejen. Ind til da er arbejdet i grove træk delt mellem kvinder og mænd på den måde, at kvinderne, der

ofte træges af spæde eller endnu ufødte børn, virker "derhjemme", mens mændene virker "ude". Det er altså kvindearbejdet, som mest åbenbart - og i den mest direkte forstand - ændrer sig ved overgangen til mere vedvarende dyrkningsformer. Fra nu af er agerdyrkingen et heldagsarbejde. Lugningen er svært tidkrævende, men også den mere systematiske bearbejdning af jorden forøger arbejdsbyrden. Såningen og høstarbejdet har også i svedjebrauget haft sine tider. Måske sker denne forøgelse af kvindernes arbejdsbyrde under opgivelse af en vis samlervirksomhed, som rimeligvis ledsager jordbruget, når dette er i sin spædste form. Alligevel er det ret sikkert, at der alt i alt er tale om en forlængelse af kvindens gennemsnitlige arbejdsdag. Mandsarbejdet ændres nok også. Til den mere intensive dyrkning af jorden hører en større redskabspark. Det er mændene, der hugger træer om, mon ikke de også hugger dem til? Det bliver sikkert også mandsarbejde at bjærge de forøgede mængder af løvhø og i det hele taget sørge for en mere kontrolleret afgræsning af overdrevne. Under et kan man selvfølgelig kalde det en frigørende bevægelse, når mennesker således tager hånd i hanke med et arbejde, der før var lagt i naturens hænder. Først og fremmest frigør bevægelsen en større del af året og dagen som duelig arbejdstid. - Uden elektrisk lys intet skifteholdsarbejde!¹

Det sker alt sammen temmelig brat. Det handler på en måde om, hvordan et samfund sætter sig mere fast på sit domæne - slår rod, om man vil. Men bevægelsen ligner et opbrud i arbejde, økonomi, livsform. Man kan mene, at der ikke er noget problem heri. Befolkningen er åbenbart kommet i nærheden af redskaber og kundskaber, som muliggør et mere intensivt landbrug. Vejen er åben for et skridt fremad, og netop fremskridtet er mennesker til alle tider fælles om at ville. Virkeliggørelsen af den nye teknik kræver følgelig ingen særlig forklaring - man kan nøjes med at spørge efter indsigtens kilder: hvem har de lært det af? eller har de selv fundet på det?

En sådan "fremskridtsantropologi" ses sjældent formuleret, dertil er den et alt for selvfølgelig element i vor daglige selv- og samfundsforståelse. Det kunne så være, hvad det være ville, hvis forståelsesformen havde antropologisk gyldighed. Men det tror jeg ikke, den har. Lad endda gå med, at fremskridtet findes, og at vi i dag sidder inde med kompasset til bestemmelse af historiens rette kurs til enhver anden tid end vor egen. Vi kan dog ikke tale om, at de gamle *ville* et fremskridt, de ikke selv har genkendt som et fremskridt. I sin enkleste form viser det tekniske fremskridt sig som en forkortelse af en velkendt vej til et velkendt mål. Som sådan *duer* fremskridtet kun dér, hvor målet forbliver det samme uafhængigt af vejene dertil, og hvor vejens første bestemmelse er en bestemmelse af vejens længde. Det er så at sige ikke muligt at have øje for fremskridtet uden samtidig at se bort fra helheden. Vi har allerede været inde på det: vi står i dag et sted, hvor en sådan abstraktion på det nærmeste er givet med landskabets. Vi står et sted, hvor fremskridtet *duer*; hvor arbejdet som en del af livet ikke er andet end et middel til samme.

Men sådan har det ikke altid været. Det har næppe været sådan ret længe, og måske er denne verdensbygning endnu ikke størknet i fugerne. Derfor, hvis vi prøver at nærme os de gamle og de fremmede ved at lade os *hæmme* i vor egen udfoldelse af fornuften i mål og

---

¹ Det er ikke utænkeligt, at bønderne allerede ved landnamstidens ophør har optaget det første forspændte pløjerredskab, arden, i deres praksis. Og selve intensivering bliver lettere at forstå, når der er bevilget rekurs til et sådant spring i teknologien. På det seneste er arkæologerne begyndt at finde ardspor *under* megalitgrave. Ardsporene må være ældre end gravene og er da muligvis ikke ret meget yngre end de sidste svedjefelter. Vort anliggende er historisk intelligibilitet snarere end historisk faktum. Vi vælger da at tænke ud fra antagelsen af, at svedjeformens ophævelse ikke er forbundet med ardens indførelse. Den modsatte antagelse implicerer et væsentligt kulturspring - nok så spændende, men en ganske anden historie.

middel og i vor egen selvfølgelige omgang med fremskridtet, kan det være, vi samtidig *frigiver* de første konturer af en skabende utopisk tænkning.

Et samfunds tekniske fornyelse fremtræder altså fundamentalt som en løsning på et problem i samfundshusholdningen. (Løsningen kan undertiden være en løsning på det problem, at et *andet* problem ikke lader sig løse. Det er der ikke noget særligt at sige til.) Men så længe "det går", kan "det" ikke samtidig være problematisk. Og som regel går det, som regel har det fundet en måde at gå på. Uden regelmæssigheden finder samfundslivet ikke grund i sine sociale strukturer og praktiske forfatninger; og uden en sådan grund ville samfundet overhovedet ikke have eksisteret som samfund. Samfundsmæssig fornyelse forudsætter samfundsmæssig receptivitet over for fornyelsen og har som sådan sin tid i *krisen*. Nød bryder regler. Eunomias søstre er Dike og Eiréne.

Hvor fandt da ursvedjekulturen sit kritiske moment? Og hvori bestod det problem, som fandt sin løsning i overgangen til mere intensive dyrkningsformer?

Lad os først antage, at det hele går godt i lang tid. Befolkningen trives - de unge generationer trives efterhånden bedre end de indvandrede forfædre. De enkelte samfund vokser, da de netop aldrig har gjort erfaringer til grund for indstiftelsen af en hæmmende ordening. Det gør de heller ikke nu: de øger deres brugsdomæne eller slår ud i nye husholdninger på nye steder. Ind til der ikke er mere land at tage. Så følger sult og strid - noget, der sjældent løser en krise, men er krisens typiske artikulation. Et skift i erhvervsformen til indskrænkelse af det fornødne areal pr. ernæret individ er åbenbart en løsning. Og overgangen til mere intensive dyrkningsformer udgør både pr. definition og par excellence et sådant skift.

Vi er så mange mennesker i dag. Og fra et sted, hvor jorden knap kan få sit vejr for bare intensitet, taler vi med retrospektiv gyldighed om "ekstensive jordbrugsformer". Vi aner fortids kriser, hvor befolkningsvækst blev til befolkningstryk; og da vi selv i vor mangfoldighed er kommet ud som den løse ende af en lang række løste kriser, ser vi gerne de gamles befolkningstryk afhjulpet gennem en stadig mere intensiv udnyttelse af landet og landskabet.

Vi kan altså godskrive svedjeformen et kritisk moment, for så vidt en krise *løses* ved svedjeformens ophævelse. Heraf følger dog ingeniunde, at krisen *opstår* - kommer for dagen - som en grænse for svedjefelternes ekspansion i takt med befolkningstallet. I første omgang må krisen studeres ud fra husholdningen som helhed, idet den *angår* husholdningen som helhed. Hvor som helst denne helhed har forfattet sig praktisk i forhold til omgivelserne, gør den også regning på omgivelsernes måde at være på i begreber som stabilitet og gentagelse. Enhver praktisk forfatning lader sig bare oprette under optagelse af en *egen* vilkårlighed: den optager vilkårene for sig selv i sig selv - og er dermed allerede blevet nærtagende over for forandringer i disse vilkår. Et skift i dyrkningsformen kan altså være en løsning - eller et træk i retning af en løsning - på et problem, der rammer husholdningen som helhed over andre sektorer end agerdyrkingen. Antageligvis har det sig faktisk på den måde, når de første bønder kommer ud i en krise. Det er næppe svedjefelterne, der først ekspanderer sig til en grænse for videre ekspansion; dertil er de alligevel for små. Naturligvis kræver svedjeformen god plads. Det er derfor, vi kalder den for en "ekstensiv" dyrkningsform, idet vi med ret i historisk erfaring giver signal om mulige alternativets natur: svedjeformen kræver megen plads i forhold til *andre* dyrkningsformer. Men i forhold til de kvægfodergivende områder har de dyrkede områder udgjort en lille del af urbondehusholdningens brugsdomæne. Og netop hos urbønderne er en sådan sammenligning mulig - og relevant - fordi kvægavl og kornavl groft taget finder sted på samme grund: den ryddede og i øvrigt oplejede urskovsjord. Man har nok også kendt sin egen ømfindtlighed i kvægholdet, mens det hele endnu gik. Som nævnt kunne skoven indenfor en rimelig afstand af bopladsen ikke regenerere i takt med græsning, kvistning og styning. Undertiden har man måttet forlade en boplads af den grund.

Det kan hende at man ved ankomsten til et nyt sted indstiller sig på midlertidighed; husholdningen reserverer dog ikke sit næste domæne fem-ti-tyve-tredive år, før det har sin tid. Jeg tror, at befolkningstrykket først har ramt husholdningen over kvægholdet, og at det har kunnet mærkes på flere måder: Man kan ikke komme til at udvide græsningsarealerne, og man har vanskeligt ved at udskifte dem lokalt. Man kan heller ikke uden videre bryde op fra et sted til fordel for et andet og bedre. Og man kan ikke sende grene af familien af gårde.

I dette ræsonnement er krisen selve den nødvendighed, med hvilken ophævelsen af en given økonomisk form finder sted. Det vil sige: den nøder til ophævelsen, men bestemmer ikke ophævelsens udfald. Den viser sig som en fordring om sin egen løsning, men antyder intet om, hvad krisens løsning positivt skal bestå i: "Hvis jeg ikke går i mig selv igen, og I gerne vil overleve, så må I indrette jer på en *anden* måde!" Det er, hvad krisen vil sige, lidt ironisk i sin brug af det hypotetiske imperativ. "Hvad skal vi dog gøre?", siger de tiltalte. Det lille "dog" skal nok røbe, at situationen fra et [ud]sted hinsides tvivl og søgen er fundet fortvivlende. I en vis - væsentlig - forstand er der jo *intet* at gøre: Det kriseramte samfund har ingen mulighed for at forblive sig selv. Det overlever kun, for så vidt det overgår til at være noget andet end sig selv, dvs. bliver sig selv som noget andet end det, det var. Den økonomiske forfatning optager allerede vilkårene for sig selv - herunder respektivt vilkårene for at genoprette vilkårene for sig selv - i sig selv. Hvis vilkårene ændres uopretteligt - respektivt ændres - kan forfatningen heller ikke forblive sig selv. Imidlertid er samfundet selv et subjekt, der *vil* sig selv, idet det iværksætter bestræbelsen som reproduktion af sig selv i og med den økonomiske forfatning. Når den økonomiske forfatning ikke længere er mulig, må samfundet selv blive et andet. Sagerne selv lader sig ikke holde i eller bringe tilbage til equilibrium - det er equilibrium selv, der må ændres.

Samfundskrisen er det samfundsproblem, der ikke lader sig løse inden for samfundets egen praksis. Og samfundet kan i en væsentlig forstand ikke gøre en praksis, som ikke er dets egen, til sin egen: Hvis en praksis *gøres til* samfundets egen, så (1) *er* den i virkeligheden allerede samfundets egen sammen med den praksis, der inddrog den, og selve inddragelsen er en bevægelse inden for den bestående praksis; *eller* (2) samfundet bliver *selv et andet* derved. Krisens fordring til fællerne om at indrette sig på en anden måde er imidlertid netop en fordring til samfundet om at ændre sin praksis og dermed gøre regning på noget, det ikke i sin praksis regner med. Derfor, hvis der er en egentlig "logik" for krisens løsning, er den i hvert fald forskellig fra den, der formulerer krisen. For det *første* er grunden til, at et samfund går ud af sig selv, principielt forskellig fra grunden til, at samfundet går hen og bliver et andet end det, det var, og bliver netop dette andet og ikke et andet muligt andet. Det er måske heller ikke så underligt, vil nogen sige: Løsningens faktum beror på en beslutning, et valg eller lignende, krisens faktum gør det ikke. Vel, for det *andet* er grunden til, at det og det udgør en krise, i stedet og art forskellig fra grunden til, at det og det udgør en løsning på samme krise. Her adskiller krisen sig klart fra det mere "almindelige" samfundsproblem. Sæt, at sælerne ikke kommer til de vanlige fangstpladser. Hvis det er problematisk for samfundet, er grunden den, at samfundshusholdningen som helhed gør regning på en vis sælkvote. Af samme grund er det en løsning, når andre, givtige fangstpladser tages i brug *i stedet for* de gamle. Og af samme grund er det en krise, når sælfangsten simpelthen ikke er mulig, og samfundet ikke giver plads for en alternerende bevægelse, der lader noget andet træde - giver noget andet gyldighed som noget, der træder - *i stedet for* sælfangsten. Det kommer da til en løsning på krisen med en omfundering i en orden, der ikke gør regning på sælen. Men grunden til, at det og det - positivt - udgør en sådan løsning, lader sig ikke bestemme nøjere - mindre abstrakt, om man vil - end til dette, at "det hele" skal være *muligt*. Hvis det bestående samfund er rystet til grunden, kan det ikke samtidig være grundgivende instans ved fornyelsen. Mens samfundet *finder* løsningen på sine problemer, *rammes* det snarere af løsningen på krisen. Thi med problemet er det allerede givet, hvad en løsning består i. Løsningen lader sig søge i

samfundets egne termer. Med krisen derimod er det kun givet, hvad et politisk - et samfundsindstiftende/indrettende – subjekt åbenbart skal søge udenom. Til en løsning kommer det bare ved et samspil af ting, tildragelser og refleksioner af ting og tildragelser, som det bestående ikke regner med. Det politiske subjekt yder sin skabende indsats ud af indfald og hittepåsomhed. Tilfældigheder hedder det i det gamle samfunds egne termer. Den højeste politiske nødvendighed hedder det, når det nye samfund har optaget det gamle som sit eget historiske moment.

Vi står i dag et helt tredje sted: vi er udenforstående, der skal forklare, at det gik som det gik. Forklaringen betegner ikke i sig selv en udelukkelse af, at det kunne være gået anderledes. Men hvis det var gået anderledes, havde der været noget andet, som skulle forklares. Forklaringen af det faktiske søger tilbage til det, som gik forud. Men det forklarende forudgående lader sig bare opsøge, imens det forklarede endnu er mulighed. Vi har set på urbondehusholdningen og dens efterfølger. Og vi har forsøgt at se indstiftelsen af den sidste økonomiske form som en løsning på en krise, der rammer den første. Vi har også antydnet, hvorledes det kommer til en sådan krise. Men hvorfor det overhovedet kommer til en løsning, og hvorfor det bliver den, det bliver, har vi ikke været inde på.

Et samfund, som skal løse en krise, er et samfund i opbrud. Og vi kan gå videre og sige, at det er et samfund i brudstykker. Helheden lader sig ikke klinke - det er det fortvivlende, eftersom brudstykkerne først og fremmest er, hvad de er, ved deres plads i helheden. Men kan de ikke tages for det, de på det nærmeste er, må de tages for det, de er i en fjernere forstand. Ved denne abstraherende bevægelse åbner brudstykkerne sig - nogle af dem i alt fald - mod en ny plads i en ny helhed. Som sagt: krisen gør samfundet receptivt over for fornyelsen. Men denne receptivitet har dybde - er perspektivisk - idet visse fornyelser er mere *nærliggende* end andre. Forklaringen på overgangen fra en økonomisk form til en anden sker i *topologiske* termer.

Den fornyelse, der - eksempelvis - overfører mange redskaber og fordrer få nye tekniske kompetencer, ligger nærmere for end den, der overfører få redskaber og fordrer mange nye tekniske kompetencer. Urbondehusholdningen har formentlig kunnet overføre al sin teknologi til de ny forfatninger og har næppe behøvet ret mange tekniske fornyelser.

Der er heller ikke ret langt fra urbondehusholdningens helt udvendige konstellation af kvæghold og agerbrug til den intensiverende symbiose, hvorunder kvæget gnaver af markens stubbe og marken modtager kvægets gødning. Kun få af de svedjekulturer, etnografien har kendskab til, holder kvæg - lidt svin og lidt høns klarer sig ved bopladsen, som de kan bedst. Dét er vel allerede et indicium på, at svedjebrugere, der holder kvæg, ofte har let ved at finde anledning til at indføre mere vedvarende dyrkningsformer beroende på kvægets gødskende effekt? En og anden udsvedjebonde har nok lagt mærke til den forskel, det gør i åndetårsvæksten, når et par okser har haft lejlighed til at betræde et hjørne af den afhøstede førsteårsjord. I krisetid ligger det ret lige for at begynde at *regne* med denne forskel, *indrette* sig på effekten. At oxen i både Europa og Asien fra meget gammel tid har været et helligt dyr, har sikkert noget med det at gøre. E. Hahn tænker sig, at pløjningen oprindeligt har været en rituel handling: som kvinden bliver frugtsommelig ved mandens fallos, således hidrører jordens frugtbarhed fra plovlegemet. C.W. Bishop tænker sig ploven udviklet fra trækspaden, ved at man i ceremonielt øjemed lader en ko eller en tyr indgå på trækkerens plads. Hvorledes går det til, at folk "finder på" sådanne riter og ceremonier med oxen? En god grund ville det være, at oxen faktisk *har* en frugtbargørende virkning på den jord, den betræder. Udtrykket "oksens virkning på den jord, den betræder" er mere end en eufemisme, selv om frugtbargørelsen ikke skyldes, at dyret står, hvor det står, men at det efterlader, hvad det efterlader. Det efterladte er dog ladet tilbage efter forudgående tilstedeværelse. "*Det*" sker altså, når oxen betræder jorden: der, hvor oxen står, giver den jorden til bedste, hvad jordens er. Selvfølgelig kan man flytte rundt med lortet. Det er bare en mere *abstrakt* praksis

- jævnfør kunstig insemination, der skiller avlingens tildragelse fra det avlende subjekt! Møddingsystemer er først noget, der dukker op hos os i jernalderen, hvor dyrene - formentlig med anledning i klimaforværringen - kommer indendørs om vinteren.

Det er også mere nærliggende at gribe idéerne, hvor de allerede står for en prøve, end det er at gribe dem ud af luften. Og det er mere nærliggende at låne dem hos naboen end hos genboen. Samfund kan have mere eller mindre med hinanden at gøre, og krisen omtyder også dette mellemværende. Samfundets egen tid er tiden for den mere eller mindre interfererende afgrænsning til "de andre". Krisen giver tid for overdragelse, belæring, pålæg, undertvingelse - alt det, som etnografer og arkæologer opsøger i facits og spor, og som under ét betegnes *diffusion*. Diffusionsprincippet har spillet en stor rolle i etnografisk og arkæologisk forskning, men selve diffusionsfænomenet - hvis det *er* et fænomen - er kun sjældent blevet gjort til genstand for analyse. Kultur smitter jo ikke af som gammeldags farvekridt. Det er diffusionisternes anliggende at forklare, hvorfra og hvorhen - at kortlægge udbredelsen af så kaldte "kulturelementer", at rekonstruere deres veje på verdenskortet. De interesserer sig derimod sjældent for, hvorledes et samfund åbner sig imod, giver plads for, internaliserer det, som i forvejen hører et andet samfund til, og for hvorledes samfundet oplader det fremmede med ny betydning i en ny helhed. Og de interesserer sig aldrig for, hvorledes et samfund *ikke* tager imod. Den slags interesserer vi os for, men vi har samtidig brug for diffusionsbegreber, når samfundets kritiske receptivitet skal udlægges topologisk. Groft sagt: jo tættere samfundskriserne falder i historien, jo større relevans har diffusionstænkningen.

Hvor hurtigt "glemmer" det indvandrende bondefolk, hvor de kommer fra, hvem de dengang havde til nabo, og hvorledes naboen levede? Hvor meget kontakt har ursvedjebonden med sine ligemænd i materiel formåen dvs. med den øvrige så kaldte "tragtbægerkultur", der på få århundreder breder sig over meget store områder i Nord- og Mellemeuropa? Etc.? Hvis de gamle har haft anledning til at tage ved lære, hører dét med i en god forklaring på, at krisen fandt en løsning og netop *dén* løsning.

Tilbage til krisemiljøet. Danmark er et lille land, javist. Men er det virkelig rimeligt at tænke sig, at der efter en landnamsfase på bare tre hundrede år eller så ikke skulle være mere dueligt land at tage? Det kommer for det første an på, hvad "dueligt land" vil sige. Landnamsfolket dyrker jorden, holder kvæg, fisker og jager, og den enkelte lille samfundshusholdning må sikkert insistere på en bosætning, der muliggør alle disse næringsveje og giver rimelig tilgang til andre fornødne naturressourcer (flint, ler m.v.). De landstrækninger, der kan honorere en sådan mangesidighed i duelighedskriterier, har måske kun udgjort en brøkdæl af den danske jord. For det andet er land nok ikke nok, så længe der ikke findes en "mekanisme", der fordeler landet imellem de indvandrende, landtagende småfællesskaber. Indvandrerne dukker ikke op på en gang - de kommer ikke ind med samme tog, så at sige. Derimod kommer de i princippet samme *vej*: op langs kysten, ind i fjordene. De slår sig ned, og de bryder op efter samme kriterier og retningslinjer, de stiller samme slags krav til landskabet, men følger ingen fælles orden. Igen og igen hænder det, at to stammer - undertiden måske flere - agter den samme strækning som eget område. Den meget ekstensive udnyttelse af landet lægger på sin vis op til sådanne konfrontationer: De strækninger, som husholdningen til et givet tidspunkt faktisk har i brug, udgør kun en lille del af det samlede - og nødvendige - råderum. "Undskyld, men bruger De hammeren?" - dét er lettere at *se*, når han faktisk håndterer redskabet, end når han har det liggende i beredskab, mens han roder i værktøjskassen, skruer en skrue i eller lignende.

Når det hele ikke faldt på plads af sig selv, måtte de svage vige for de stærke: Krigen har næsten lige fra landnamsfasens begyndelse været det almindelige "middel" til fordeling af den indvandrende befolkning. Måske har krigen også internt - i den enkelte bygd - været en nødvendig funktion. Det er sandsynligt, at (1) befolkningstallet har været jævnt voksende i de i øvrigt mest levedygtige husholdninger, og at (2) disse kun tåler væksten op til en vis

grænse; og det er muligt, at (3) fællesskabet ikke har rummet en orden for fredelig udskillelse af et lokalt befolkningsoverskud - en orden, der i lighed med vikingetidens torpsystem lader fraflytningen finde sted som udflytning, dvs. som en begivenhed, der rummes i samfundets identitet og ikke ved sit væsen er en trussel. Det kan hænde at landnamsfolkets møde med den gamle jager- og fiskerbefolkning har været fredeligt i sin art: Hyppige stridigheder imellem og inden for landtagende stammer, der praktiserer samme - landkrævende - økonomiske type, stiller måske alligevel landnamsfasen i konflikstens tegn?

I så fald er det overhovedet forkert at spørge efter det, der bringer ursvedjekulturen ud i en krise. Svedjebruget når måske aldrig at fæstne sig som forfatning: ursvedjefolkene når måske aldrig at finde sig selv i en økonomisk form, der så kan finde *sit* kritiske moment. Det kan være, at svedjefasen i sig selv er tid for en krise. Den er jo på én gang kort og rig på forandringer i menneskekår. Et nyt folk indvandrer. De kender ikke det danske landskab, dets muligheder og farer. Fortroligheden må vindes med tiden. Selv er de vel blevet sendt på vandring af en krise et *andet* sted, fjernt herfra og under andre vilkår for og tolkninger af det økonomiske equilibrium. En gammel kultur forsvinder. Også fremmedheden imellem to ophæves først med tiden.

Det er ikke ganske uproblematisk at sige, at svedjefasen i sig selv er tid for en krise. En krise er bare en krise, for så vidt den *rammer* et subjekt, in casu et samfund. Det kriseramte samfund er det samfund, der forgæves iværksætter bestræbelsen på at være sig selv som reproduktion af sig selv. Følgelig kan kun et samfund, der *består*, rammes af en krise. Kun det, der *har* funderet sig, kan rystes til grunden. Hvis urbønderne er folk, som gennem hele landnamsfasen forsøger at få skik på sig selv, er tiden ikke *kritisk* for dem. Kun for så vidt de medfører historien om deres egen herkomst, kan man tale om en krise, der har ramt dem i deres ophav og nødt dem til deres vandring, dvs. til deres udvandring. Vi kender intet til den helhed, som udvandrerne medfører - eller simpelthen er - brudstykker af. Men vi kan antage dens eksistens som et fredeligt kors for tanken og drøfte landnamsfasen som en kritisk tid i betydningen: en tid, hvor man arbejder sig ud af en krise; en tid, hvor et samfund dannes, idet det gennem gøren og laden finder ud af, hvorledes "det hele" er muligt, og kommer til sig selv som sådan. "Det" går - eller "det" går ikke: man erfarer sig til grunden.

Med tiden erfarer man, hvad man har at regne med. Og måske kommer man også til at regne med krigen. Krigen er først krisens artikulation, dens udtryk eller - hvis nogen vil have det på den måde - dens effekt. Men hvis vi lever med krigen i lang tid, går den op i det landskab, i hvilket en samfundspraksis forfatter sig. Som dårligt vejr og magre år kommer den jævnlige - og uregelmæssige. Den lange kamp for at komme ud af krisen *kan* munde ud i, at krisen bringes på form. Da er krisen vel ikke i strengeste forstand *løst*, men den er *ophævet*. Man har givet sig til at regne med det onde: man tager det - specifikke - onde for givet, man forfatter sig selv i forhold til det, og man er sig selv, idet man praktiserer forfatningen. Man har gjort et væsen ud af det onde, in casu ud af krigen: et krigsvæsen.

I den kritiske sammenhæng, vi her beskæftiger os med, hører intensiveringen af jordbruget stadig med til en løsning - ja, intensiveringens betydning er endda blevet "fordoblet". Sulten er stadig et selvfølgeligt onde - lige som den indre strid, der giver sig af, at vi er ved at blive for mange om brødet. Men giver det enkelte lille samfund sig til at regne med krigen - og dermed krigsdueligheden - får det desuden en åbenbar interesse i at kunne øge sit mandtal. Alt andet lige vil de mange besejre de få. Alt andet lige vil samfund med en erhvervsform, der giver plads for de mange, besejre samfund med en erhvervsform, der bare giver plads for de få.

Survival of the fittest? Der er intet odiøst ved social darwinisme, hvis "the fittest" betyder "the fittest to survive" - da er synspunktet nærmest en truisme, der først aftrivialiseres med den konkrete udlægning af "the fitness". Aristoteles siger, at polis oprettes for overlevelsens skyld, men eksisterer for det gode livs skyld. Det vil sige: vi finder sammen for at

overhovedet at overleve, men vi lever sammen for at realisere det gode. Det første, overlevelsen, er en nødvendig betingelse for det sidste, det gode liv. Men at mønstre den bedste overlevelsessevne i nød og strid er ikke i sig selv ensbetydende med at abonnere på den højeste humanitet. Et samfund, hvor medlemmerne taler sig til rette om al fælles gøren og laden, når måske slet ikke at komme ud af hullerne over for en fjende, hvis mangfoldighed allerede i dagliglivet kender til blind disciplin.

Som sagt, intensiveringen af jordbruget bliver af dobbelt betydning, når krigen bringes ind i billedet. Samtidig kommer den til kun at udgøre halvdelen af sandheden! For det første er spørgsmålet om krigsduelighed ikke bare et spørgsmål om at være mange, for det andet er der mange måder at være mange på.

Det drejer sig f.eks. om krigsredskaber, våben: om at skaffe dem til veje og håndtere dem, om tilvejebringelsens og håndteringens plads i arbejdsdelingen og økonomien overhovedet. Der er mange måder, på hvilke et samfund kan økonomisere sin krigsduelighed, dvs. inkorporere den i husholdningen. Og krigsdueligheden skal ikke bare vise sig, når der faktisk er krig. Hvis et samfund regner med krigen, må dets duelighed i krigen også gøres åbenbar, når der er fred: først da kan samfundslivet leves i hengivelse til freden. Derfor skal en stridsøkse ikke blot være god i brug, dvs. god til at slå folk ihjel med. Den skal også være god uden for brug, f.eks. god til at *vise*, at den vil være god i brug. I sig selv er den et stykke manifest formåen, og som sådan gør den os formående. I det perspektiv skal det ses, at flintsmedenes mest kunstfærdige værker er til strid og ikke til dagligt arbejde. Stridsøksen bliver den typiske offerøkse. Hvor grænsen mellem liv og undergang drages på det skarpeste, rejses klareste hinsidigheds spørgsmål. Det bliver også forståeligt, at netop stridsøkser - eller stridsøkselignende økser - får stor betydning som gave og "betalingsmiddel". Rigdom er jo formåen, magt; og størst er den rigdom og den magt, som ikke fordres *omsat*. Stridsøksen bliver magtsymbolet i en græskklingende betydning af ordet "symbol". Den *forsamler* i sig - den sammenbringer, sammenkaster - magtens henvisninger: den er på en gang det ypperste, vi formår i fredstid, og det åbenbare beredskab på krig.

Vel, overtal er overmagt - alt andet lige. Strid kan vindes på overtal, og overtal kan vindes på flere måder. Erhvervsformen, der øger samfundets eget mandtal, er bare en af dem. En anden udgør samfundets deltagelse i et talstærkt fællesskab af samfund, der hver for sig er talsvage. Også her har vi at gøre med et moment af krigsduelighed, der må kunne mønstres i fredstid. Man plejer sine alliancer for ikke at være fåtallig, når krigen føres - omtrent som man plejer sit beredskab over for vinteren for ikke at rammes af kulde og kornløshed. Man besøger hinanden, giver hinanden gaver, yder tribut, I denne den første formaliserede udveksling mellem samfund, der i hovedsagen er selvforsynende, drejer det sig om at sikre det ene gode, som intet samfund kan forsyne sig selv med: forbundsfæller.

Vi er vant til at betragte udvekslingen som typisk værende af bytteform, og bytteakten som "de rene hænders akt": den ene modtager af den anden, hvad han savner, formedelst hvad han bedre kan undvære, og når akten er fuldbyrdet, er den bevilget til glemsel. Det forekommer os elementært, fordi vor egen økonomiske praksis i eminent grad er funderet i en sådan abstraktion. Men hos så kaldte "primitive samfund" er den gensidige udveksling almindeligvis af en anden art. For det første skrives bytteakten bestemt ikke i glemmebogen, da akten overhovedet er en akt i og for den gensidige betænkksomhed. Tingen *er* hos os som en ting, de andre har givet os, og som sporet af den lejlighed, ved hvilken de gav os den. For det andet er der egentlig ikke tale om en bytteakt, hvis vi ved en sådan forstår en akt, ved hvilken de giver os noget *til gengæld for* noget andet, vi har givet dem. Og for det tredje er det ikke primært fornødenheder, der udveksles. Det kan det jo allerede vanskeligt være, for så vidt der er tale om selvforsynende samfundshusholdninger. Men der er ofte en pointe i, at tingene *ikke* ligner modtagerens fornødenheder. En "negativ" pointe: at give ham, hvad han måtte trænge til, er at krænke - tilsløre - hans økonomiske integritet. Og en "positiv" pointe:

mens fornødenheder bruges og bruges op, er der ikke andet at gøre ved overflødigheder end netop at bevare og forvare dem.

Det er karakteristisk for "primitiv" økonomi, at samfundets - samfundsmedlemmernes - fornødenheder alene går imellem samfundets egne hænder, mens den eksterne udveksling i hovedsagen befatter sig med luksusgoder.² Man kan så spørge, om der ikke på baggrund af venskaber og alliancer, der plejes gennem udveksling af ikke-fornødenheder, kan komme en udveksling i gang af fornødenheder.

Enkle nationaløkonomiske ræsonnementer skulle hurtigt kunne belære os om "fordele" herved. Befolkningsvækst leder til befolkningstryk: sådan karakteriserede vi ursvedjekulturens kritiske udvikling. Imidlertid lader et bestemt område sig bebo af flere individer, hvis disse snarere end at tage del i ti små selvforsynende økonomier går op i én stor. Vi berørte jo tidligere, hvilken mangfoldighed af betingelser landnamsfolkene har stillet til den jord, de bosatte sig på. Den enkelte lille samfundshusholdning måtte - netop fordi den var selvforsynende - kræve, at *alle* ressourcer var at skaffe inden for rimelig afstand. En langt større del af Danmarks jord bliver delvis, dersom den enkelte bygd ikke behøver at kunne praktisere alle de næringsveje, hvis produkter den har brug for.

Der er ingen tvivl om, at de selvforsynende økonomiske enheder i neoliticum ganske hurtigt bliver færre og større. Men det sker ikke ved de små subsistensøkonomiers frivillige fusion og kun i ringe grad ved indgåelsen af handelsaftaler på fornødenhedernes område. Der skulle ellers være "fordele" derved, javist - men for hvem? Det er jo ikke de enkelte mennesker, der skal finde ud af, om deres livsbetingelser er størst i den lille økonomi, de allerede tager del i, eller i den store økonomi, der kunne komme ud af det, hvis mange stod sammen og delte jord og indsats imellem sig eller - i det mindste - supplerede hinanden efter landskabets og færdighedernes art. Det historiske subjekt ved skillevejen er samfundet, som vil sig selv, idet det iværksætter bestræbelsen som reproduktion af sig selv. En "fordel" for samfundet er, hvad der tjener dets bestræbelse på at være sig selv. Opgivelsen af den økonomiske selvtilstrækkelighed er imidlertid en så radikal forandring, at det samfund, der træffes af den, ikke er sig selv bagefter: det har opgivet sin specifikke selvstændighed, ophævet sig i et andet samfund. Det kan som sagt "ske", men det er ikke en "fordel", som et selvforsynende samfund kan se og ville som *sin*. Der skal kriser til, de skal ramme flere samfund på en gang, forskellige demografiske og teknologiske betingelser skal være opfyldt, og kontrakten mellem fremmede skal være opfyldt.

Nej, de større økonomiske enheder dannes - i første omgang - på helt andre måder: (1) Vi har allerede drøftet, hvorledes den mere intensive udnyttelse af jorden lader samfundet øge sit mandtal. Dét må tælle som vækst inden for den økonomiske enhed, men ikke eo ipso som strukturel fornyelse. (2) Noget lignende sker, når et samfund under opretholdelse af sine kriterier for delvis jord breder sig ind på områder, hvis tidligere beboere er rejst, er uddøde eller er blevet fordrevet. (3) Tættere på en egentlig nydannelse kommer vi med den territoriale - og følgelig: den befolkningsmæssige - ekspansion, der finder sted, når et samfund begynder at afholde udflytninger til områder, der ikke giver sine beboere muligheder for totalt at forsyne sig selv. En sådan bygd må supplere sig med goder ud af et overskud andetsteds fra; selv producerer de formentlig andre rigeligheder til supplement for

---

² Det er fristende at vende denne iagttagelse på hovedet og tage den til indtægt for, at sondringen imellem fornødenheder og luksus så langt fra at være et udslag af etnografers - eller min - puritanske bevidsthed, netop hér manifesterer sig klarere, end vi i dag er vant til, nemlig i to vidt forskellige former for omgang med goderne og deres tilvejebringelse: Der er goder, samfundet insisterer på selv at bringe til verden, og der er goder, det gerne modtager fra fremmede.

andre bygder. Hermed bliver det at tilvejebringe - at fremskaffe, at hjemføre - råstoffer, redskaber og næringsmidler ikke længere nødvendigt sammenfaldende med det at bringe goderne derhen, hvor de skal bruges dvs. indtage en plads i en brugssammenhæng. Udveksling opstår, siger Aristoteles, når familien bliver så stor, at den deler sig i flere lokaliteter. Der er godt nok tale om et spring i økonomisk form - et spring, som formentlig må gøre afsæt i en krise. Men springet er ikke så stort som ved de ovenfor skitserede fusioner af eller handelsaftaler imellem oprindeligt selvforsynende subsistensøkonomier. "Vi" er stadig selvforsynende: samfundsøkonomiens *nostratiske* enhed er den samme. (I øvrigt står og falder springet med, hvor "stort" et sted er! Hvis de fisk, jeg har fanget, fortæres af min nabo i bygden, kan man sige, at de blev bragt til det sted, hvor de skulle gøre gavn, i og med de blev bragt til veje: de blev bragt hjem til bygden for at blive fortæret af (nogle af) os i bygden. Men hvis de fortæres i en anden bygd - i en anden af vore bygder - må man sige, at de *først* blev bragt til veje, *der næst* bragt til det sted, hvor de skulle gøre gavn). (4) Særlig væsentlig er den økonomiske syntesedannelse, som krigen undertiden kaster af sig, når den ikke ender med taberens fordrivelse eller tilintetgørelse, men snarere - sent eller tidligt i striden, måske allerede inden kampen for alvor er kommet i gang, men i sit sted har ladet den ene part vise de skarpeste tænder - leder til hans underkastelse under den sejrendes økonomiske orden. Det er i alt fald nærliggende at henvise til undertvingelsen, når man skal redegøre for opkomsten af de ulighedsforhold, som er nødvendige og manifesterede inden for de store økonomiske enheder i neoliticum. Man tager ikke slaver, slaveøkonomi forudsætter i reglen et mere avanceret agerbrug og noget, der ligner urbanisering. Der er tale om en undertvingelse, som er langt mere integrerende i sin effekt, fordi den er *transitiv*: et - temmelig lille - samfund bringer successivt tre - mindre - samfund ind under sin økonomiske orden for derefter selv at blive underlagt en større orden. En lignende dannelse kan selvfølgelig også finde sted "indefra" i samfundet. Det er nærliggende at henvise til slægtskabssystemet i den forbindelse; det forklarer selvfølgelig ikke hvorfor, men giver visse vink om hvordan. Og man mærker sig, at både undertvingelsesrelationen og den agnatiske relation er transitiver, der kan "størkne" i tid og blive til et *hierarkisk mønster*.

De store neolitiske økonomier er netop af en sådan hierarkisk struktur: de er ikke markedsøkonomier, men fordelingsøkonomier, *redistributive systemer*. En høvding er placeret i hierarkiets top. Han er centeret for den omfordeling af goderne, som er nødvendig, når de enkelte bygder i samfundet ikke (længere) forsyner sig selv med alle fornødenheder. I princippet modtager han en vis del af årsproduktet alle steder fra i storsamfundet for derefter at dele ud af det igen. Systemet kan så kompliceres på flere måder - på sine egne præmisser, så at sige. For det første er det ikke sikkert, at alle distribuater går lige fra producent til høvding og lige fra høvding til bruger. Måske er hele landet i første omgang delt i fire-fem store områder, hver med en leder, der "opad" fungerer som høvdingens embedsmand, "nedad" som en slags lokal høvding. En del af redistributionen sker da lokalt, mens en del af produktionen stadig går til tops i hierarkiet, før den går videre. Denne opstilling kan så forsynes med flere trin. For det andet er den fordelingsøkonomiske logik, som oprindeligt kun subsumerer *produkter* i en direkte forstand, i stand til at brede sig ind på selve *produktionens* iscenesættelse; f.eks. kan den formidle oprettelsen af et begreb om den *samlede* svinebestand og give plads for dekretet om, at dér må der i en vis periode eller i visse distrikter ikke slagtes svin. For det tredje er det ikke sikkert, at høvdingen lige frem korporligt forsamlere alle distribuater hos sig, før han deler ud igen. Informationerne om værdierne passerer nødvendigvis den distribuerende instans, værdierne selv behøver ikke gøre det. Hvor en relativt stor del af de centralt regulerede transaktioner sker decentralt, fordres et effektivt system af embedsmand i felten, et centralt regnskabssystem og en eller anden pengeform. Vi får da langs ad vejen at gøre med ganske avancerede økonomier, økonomier af en type, der må antages at have været virksomme i en række monumentale kul-

turer: i faraonernes Ægypten, i den minoiske kultur, hos inkaerne og mange andre steder. I disse samfund har det redistributive system desuden omsat en del af sin integrerende effekt i håndværksmæssig specialisering. Adam Smiths ræsonnement gælder også uden for markedøkonomien: fornuftigvis kan vi kun lade en mand være specialist i og udelukkende beskæftiget med at lave søm, hvis vi er nok til at aftage alle de søm, der er resultatet af en sådan sysselsættelse. Jo større økonomisk enhed, jo finere specialisering - eller mulighed herfor.

En stor del af det administrerede produkt vil altid blive samlet centralt: en del ligger inde som fonds, en del vil overhovedet ikke blive genuddelt. Høvdingen - så vel som Farao eller Solens Søn - må hævde og sikre sin værdighed, stråle i den. Hans lykke er vor fælles lykke. Når det regner på præsten, drypper det på degnen, er der nogen, der siger. I den redistributive husholdning, gælder det "modsatte" også: det drypper *kun* på degnen, når det regner på præsten. Han er vor mand i al slags vejr, og det er en ære at bidrage til hans formåen. Han må have stab og pryde. Hans funktion skal være både faktisk og åbenbar. Intet under, at en Solens Søn senere hen, hos os, har fået despotens omdømme. Blot må man huske, at han ikke er despot ud af egen ærgerrighed, men snarere "ansat" som despot i et despoti. Den faraoniske pyramide er despotiets eget - for den despotiske offentlighed nødvendige - monument over despoten. At det overhovedet har kunnet lade sig gøre at rejse den, skyldes i høj grad samfundshusholdningens centrale regulering, dens blotte størrelse og den specialisering i bosættelse og teknisk formåen, som muliggøres ved samfundshusholdningens struktur og størrelse. En høvding for en af de første af vore egne neolithiske fordelingsøkonomier har i øvrigt ikke megen lighed med en Farao. Alligevel er det muligt, at en god del af det lys, de redistributive principper kaster over både meningen med og muliggørelsen af pyramiden, også falder på dysser og jættestuer.

Et mindre velkendt, men ikke mindre imponerende - og dertil mere entydigt - udtryk for den første større økonomiske integration herhjemme finder vi i *flintminerne*. Som tidligere antydte har den neolitiske husholdning ingenlunde kunnet ødsle med den gode flint. Flintknoldene kommer kun til syne i jordskorpen, hvor denne er nogenlunde fri for vegetation, det vil i hovedsagen sige: på agerjorden. Men agrene udgør stadig ganske små arealer, og de flintknolde, man her kan finde, er sjældent særlig gode. De er vanskelige at arbejde med på grund af deres konsistens, eller de er simpelthen for små. Så går det bedre med den flint, der hentes ud af morænelaget. Man søger altså langs åer og kyster, hvor vandet graver sig ned i landskabet og bringer gamle lag for en ny dag. Her finder man megen god flint. Bedst - i alt fald mest koncentreret i sine forekomster - er dog den flint, der tages direkte ud af kridtlaget. Dette lag findes i dag kun i Nordjylland. Der er det så, man i de seneste år har blotlagt sporene af en flintminedrift af høj kompleksitet og med betydning viden om. Skakterne findes i stort tal, de er ind til fem meter dybe og udhugget med megen omhu under hensyntagen til flintens bane og kalkens bæreevne. Kridtbrokkerne fra de skakter, som netop er i drift, er blevet fyldt over i de skakter, man er færdig med. Der er tale om masseproduktion. Arbejdet på stedet har proceskarakter og forløber i hovedsagen som enstrengt sekvens. Sekvensen kan deles i en række led med mulighed for en ad hoc arbejdsdeling. I skakterne har vi udhuggere, oppe på jorden tilhuggere, det kan vi tage for givet. Vi kan så tilføje et mellemlid: folk, der løfter de udhuggede emner op fra skakten, skiller flinten fra kridtet og kaster kridtet i de tomme skakter. I hovedsagen laver tilhuggerne ikke færdige flintredskaber. Flintminerne er ikke stedet for produktion af flintsager, men af flint. De færdige produkter er da flintstykker i sådanne former, at de kan opbevares og transporteres en masse og siden uden større spild afflises og slibes til en økse, en dolk, en segl. Halvfabrikata ville vi kalde det i dag: flintplanker og forarbejder til flintting.

Sådanne miner må have været af afgørende betydning for den samfundshusholdning, de er indgået i. Samfundet må have været temmelig stort. Og at kontrollere minernes drift er en

fredelig og effektiv måde at opretholde den økonomiske orden på i øvrigt.

Lad os til slut samle slagter fra turen over krigen til de nye økonomiske former. Blandt etnografer er det en almindelig tese, at økonomiske forhold kun sjældent optræder som krigsårsag i samfund uden væsentlig kapitaldannelse. I det foregående fremstilles krigen imidlertid som fundamentalt et mellemværende mellem husholdninger. Er en sådan fremstilling nødvendigvis kontroversiel?

(1) Det er nærliggende at afblæse kontroversen under simpel henvisning til, at det vel er muligt at give sig hen i studiet af sammenhænge imellem krig og økonomisk formation uden dermed at hævde, at økonomiske forhold *generelt* er årsagen til krig.

(2) Dernæst, hvad skal man i øvrigt forbinde med en sådan tese? Hvad er "økonomiske forhold"? Selve drøftelsen af, hvorvidt det er økonomiske forhold eller andre forhold, der hyppigst forårsager - foranlediger, bevæger til - krig, forudsætter, at disse "forhold" har selvstændig eksistens eller sektorisk gyldighed i samfundet. Denne forudsætning er i høj grad opfyldt i vort eget samfund, i vor egen epoke. Men det er under årtusinders synsvinkel en undtagelse og en nyhed. (Dermed selvfølgelig også en aktualitet!) At den økonomiske videnskab som selvstændigt - eller påstået selvstændigt - refleksionsfelt først dukker op for 2-300 år siden, er vel det klareste udtryk for, at også økonomiens selvstændiggørelse - eller skin af selvstændiggørelse - over for samfundsliv og samfundsorden i øvrigt er af nyere dato. Så længe økonomien går op i samfundet, er det vanskeligt at forbinde noget klart med tesen om, at de økonomiske forhold *sjældent* er årsagen til en krig i "primitiv" samfund - så vel som med tesen om, at de *oftest* eller *altid* er det.

(3) Hvad skal vi overhovedet forbinde med termen "krigsårsag" - hvad er det for årsagsbegreber, der eksponeres i denne forbindelse? Hvis en årsag er, hvad der kan indgå på årsagens plads i en årsagsforklaring, så indbefatter krigsårsagerne vel også de motiver til at gå i krig, der ville blive givet os som ærligt svar, dersom vi spurgte hos de stridende parter? Netop dér - men i hovedsagen også kun dér - ville vi se krigen forklaret i termer, der ligger fjernt fra, hvad vi i dag ville kalde "det økonomiske", termer som hævn, ære, magi etc. Men stadig konkurrerer disse termer ikke med de økonomiske. Og lige gyldigt i hvilken forstand den enkelte i samfundet er sig det bevidst eller netop ikke er sig det bevidst, må hævn, æren, magien etc. rodfæstes i husholdningen for overhovedet at give mening fra sig i den sociale udlægning.

(4) Når det er sagt, bør det også tilføjes, at vi alene har ladet krigsbegrebet omfatte den voldelige strid, der føres imellem eller på vegne af hele samfundet, hele økonomiske subjekter. Hermed opløses endnu en side af modsætningsforholdet til tesen om krigens ikke-økonomiske årsager på så kaldt "lavere" kulturtrin. Denne tese omhandler krigen i en videre forstand af ordet, og dens pointe er måske netop den, at krigsstien oftest betrædes i en mindre offentlighed, af subjekter i mere private anliggender.

(5) Endelig kan man spørge: Hvor rimeligt er det at jævnføre en arkæologisk problemstilling med etnografisk indsigt? I almindelighed er der megen *inspiration* at hente derved - etnografien har en umiddelbart livgivende indflydelse på studiet af kultursporene. Og arkæologien bør ikke være denne inspiration foruden, specielt ikke så længe den samtidig plejer sin skepsis m.h.t. om denne døde kultur nu også *er* et modstykke til hin levende. Vore egne ursvejdebønder jævnføres eksempelvis med nutidige neolitiske bønder i Melanesien. De to kulturer er så nogenlunde lige gamle. Men vore stenalderbønder er gået op i årtusinders teknisk og befolkningsmæssig ekspansion. Har melaneserne da "brugt tiden" til at hvile i sig selv? Eller har de udviklet sig i andre dimensioner - i dimensioner, som den europæiske iagttagelse har svært ved at sanse, fordi han netop ikke har opelsket en dertil svarende sanselighed? Har de stadig kultiveret sig i en retning, der frigør dem fra det, vi kalder "fremskridtet", og befæster dem i en øko-teknisk type som også var deres, dengang vore bønder var svedjebønder? Og kan en sådan tendens da ikke kaldes emancipatorisk? Man bør

bemærke sig den høje grad af *stilisering*, som præger krigen og krigsførelsen i nutidige "primitive" samfund. Den kan meget vel være blevet til - opdyrket, kunne man sige - over et langt tidsrum i et landskab og med en teknologi, der ligger nogenlunde fast. Man har lært sig at økonomisere med drab og påførte lidelser; til gengæld tilslører man krigens økonomiske referenceramme. Man stikker den anden med knivens symboler i stedet for med kniven selv. Det er som engang med pengene og guldet: de første virker kun, hvis de kan indløses for de sidste - men man behøver ikke *prøve* sine skillinger, hver gang man gør et køb.

Krigen har betydning for samfundshusholdningen både ved sit faktum og ved sin mulighed. Med det første sigtes til effekten af den krig, der faktisk føres; til krigens samfundsombrydende resultater - om man vil: til krigen som "historisk" fænomen. Med det andet sigtes til krigen, for så vidt samfundet regner med den, indretter sig på, at der findes fjender, som man må være sig for, sikre sig imod, hævde sig overfor - altså: til krigen som "sociologisk" fænomen. Blotlæggelsen af fælles "ydre" fjender svækker gyldigheden af "indre" modsætninger. Dét er en gammel erfaring, der i en akut situation lader sig håndtere som et andet kneb. Men der findes samfund, der lige frem har forfattet sig i fjendskabet over for andre samfund - og dermed i grundlæggende afhængighed af disse. I sin berømte bog om Nuer-folket ved Øvre Nilen siger Evans-Pritchard følgende om Nuers forhold til naboerne Dinka: "Nuers politiske struktur kan kun forstås i relation til naboerne, sammen med hvem de udgør ét politisk system. Dinka- og Nuer-stammer, som grænser op til hinanden, er segmenter af en fælles struktur, i lige så høj grad som segmenter inden for den samme Nuer-stamme er det. Socialt er de forbundet med hinanden som fjender - en forbindelse, der kommer til udtryk ved, at de fører krig med hinanden." Krig betyder kontakt. Krigen er et mellemværende og som sådan grænsedragende og grænseopklarende. Grænsen på sin side er en nødvendig funktion, hvor som helst det økonomiske subjekt må regne med andre subjekter i sit landskab.

(1975 - Rev. 2017)